

Den unge Goethe

Första föreläsningen: Inledning – Goethe som »befriare«. 2/10 1940

Ernst Cassirer

Jag skulle vilja inleda dessa föreläsningar¹ med några ord av tacksamhet; ett tack till er, herr rektor,² och till lärarrådet vid Göteborgs högskola, som uttryckt önskemålet att jag nu, efter att min egentliga undervisningsverksamhet vid Göteborgs högskola nått sitt slut, än en gång skulle ställa mig i katedern för att inför en större åhörarkrets behandla ett tema ur den tyska idéhistorien. Jag tackade genast tacksam och glad ja till detta förslag; ty det gav mig tillfälle att uppfylla en sedan länge hyst önskan. Att en gång få hålla en serie föredrag om Goethe – det har alltid hört till mina käraste idéer i det akademiska livet. Men denna plan har aldrig genomförts. Sedan nästan 50 år har jag oupphörligen läst Goethe; jag har läst mycket *om* honom; jag har skrivit och publicerat en del; vid olika tillfällen, bland annat också här i Göteborg, har jag hållit föredrag om Goethe³ – men något egentligt Goethe-kollegium har jag aldrig samlat. Saken hindrades av de fasta akademiska traditioner som jag inte ville bryta mot – jag var bunden till mitt fackområde, till filosofin, och fick inte bege mig in på ett främmande område. Nu först, efter att min akademiska verksamhet kommit till ett slut, kan jag våga mig på ett sådant intrång utan att det kommer att uppfattas som att jag förgår mig mot den akademiska seden. Men därmed, mina damer och herrar, befinner jag mig också i en egendomlig situation visavi er. Jag står inför er nästan som en ung *Privatdozent*, en lärare som håller en för honom ganska ny föreläsning; jag måste långsamt, försiktigt, trevande, försöka bana den väg som jag vill föra er längs. Innan vi ger oss in i behandlingen av vårt tema måste ni därför tillåta mig några personliga anmärkningar; ty det är angeläget för mig att genast klargöra vad ni kan förvänta er av dessa föreläsningar och vad ni inte kan förvänta er. Det vore helt och hållet naturligt om ni väntade er att jag skulle hålla en *filosofisk* föreläsning om Goethe. Goethes filosofi, Goethes världsåskådning; det är i själva verket ett stort, vackert och outtömligt tema – och ett tema som jag återkommande har sökt fördjupa mig i. Men det är inte något tema som låter sig behandlas inom ramen för en offentlig föreläsning. Ty helt bortsett från dess innehållsliga svårighetsgrad, måste man i ett sådant fall förutsätta kännedom om hela Goethes verk – kännedom inte bara om hans skönlitterära verk, brev och dagböcker, eller hans skrifter om litteratur, bildkonst och den stora mängden »maximer och tankar på prosa», utan framför allt en fullständig och inträngande kännedom om hans naturvetenskapliga skrifter: skrifterna om färgläran, om jämförande anatomi, om osteologi, morfologi, geologi. Detta väldiga stoff kan inte bemästras i vårt sammanhang – och utan det låter sig någon verklig förståelse av det som man kan benämna Goethes »filosofi» inte uppnås. Vad som återstår förefaller vara att sysselsätta oss med Goethe som filologer – att vi bedriver *Goethefilologi*. Den vetenskap som kallar sig *Goet-*

hefilologi – beteckningen introducerades första gången, om jag inte misstar mig, av Wilhelm Scherer⁴ – lärde jag känna grundligt under min egen studietid.⁵ Ty vid denna tid dominerade filologin fortfarande hela den litteraturhistoriska forskningen och hela undervisningen i litteraturhistoria vid de tyska universiteten. Det gällde nästan som en dogm att den som kände sig kallad att tala vetenskapligt om Goethe också måste ha tillägnat sig alla Goethefilologins resultat helt och hållet och förfoga över alla dess metoder. Sedan dess har saken förändrats i grunden: Goethefilologin har förlorat sin gamla glans och sitt goda rykte; ja det var under en period vanligt att göra sig lustig över den och med förakt se ned på allt vad den åstadkommit. Om jag får tillåta mig själv ett omdöme i denna fråga så tycks det mig inte finnas grund vare sig till den tidigare okritiska beundran inför Goethefilologin eller till denna nedvärdering. Förvisso utmanade Goethefilologin – genom den överdrivna iver med vilken den fördjupade sig i varje aldrig så betydelselös detalj av Goethes liv och genom det sätt på vilket den försökte återföra varje motiv i hans diktning på en ny källa – till spott. Men den utförde också en stor vetenskaplig prestation som man inte får glömma bort. Den ensam var i stånd att gräva upp den skatt som över 50 år efter Goethes död fortfarande låg inlåst i Goethehuset i Weimar. Goethes samlade kvarläten-skap var helt och hållet otillgänglig fram till 1885. Den vaktades svartsjukt av Goethes barnbarn Wolfgang och Walther von Goethe – och ingen tilläts få en inblick i den. Detta ändrades först när Walther von Goethe dog den 18 april 1885. I sitt testamente hade han insatt storhertiginnan Sophie von Sachsen-Weimar som arvtagerska till kvarläten-skapen. Och nu kunde man äntligen ta sig an den *stora samlade kritiska utgåvan av Goethes verk*.⁶ Det tog många årtionden att fullborda den – och en hel generation forskare var delaktiga i arbetet. I sin nuvarande form är och förblir den ett storartat och enastående dokument. Den omfattar i 143 band (55 band skönlitterära verk, 13 band naturvetenskapliga skrifter, 15 band dagböcker, 50 band brev) allt av Goethe som vi besitter – och den tillhandahåller det i autentisk och kritiskt renad form. Redan för denna prestations skull är och förblir Goethefilologin oundgänglig och oersättlig. Också jag kommer i allt som jag här vill säga hela tiden att behöva gripa tillbaka på denna utgåva. Jag kommer att bemöda mig om att så mycket som det bara går låta Goethe *själv* komma till tals – och jag hoppas och önskar att jag inte säger något om honom som inte finner direkt stöd i hans diktning, hans naturvetenskapliga skrifter, hans biografiska skrifter, hans brev och hans dagböcker. Men hur tacksamt jag än utnyttjar de säkerställda resultat som Goethefilologin presenterat – hålls den som helhet utanför det område som vi ska beakta – endast emellanåt kommer vi att få möjlighet att återopa oss på den.

Men om jag här varken talar till er som filosof eller som Goethefilolog – vad återstår då? Jo det återstår, tycks det mig, fortfarande något mycket viktigt och väsentligt. Jag har beslutat mig att enbart framträda inför er som *Goetheamatör*,⁷ och som sådan kommer jag att tala till er. Jag skäms inte för detta amatörskap – och jag tror inte att det är oförenligt med sträng *vetenskap*. Goethe själv kallade sig gärna för ”amatör” och han ville förbli det inom diktningen, filosofin och naturvetenskapen: ”Vad vill du, att man på grund av din karaktär sänder dig in i evigheten? Han hörde till inget gille, förblev amatör till slutet.”⁸ Goethe ville aldrig bekänna sig till något bestämt ”gille”, något skrå eller någon bestämd skola – han strävade i vetenskapen, i konsten och i livet efter en egen, fri och självständig uppfattning. Denna frihet måste vi också behålla i förhållande till hans eget livsverk. Förvisso – detta livsverk är så omfattande och rikt att det krävs ett överflöd av *vetande* för att tränga in i det – och vi får inte försmå något vetande som står oss till buds, varifrån det än kommer – ty det kan alltid vara viktigt och värdefullt och främja vår förståelse. Men det yttersta och bästa kan dock aldrig vetandet ensamt erbjuda – det verkliga bokslutet, den äkta syntesen, kan bara kärleken till Goethes verk skänka. Goethe själv tänkte och kände så i förhållande till alla stora företeelser inom humanvetenskapernas historia. Han gav en gång denna känsla ett vackert uttryck i en liten fyrradning, som ni i hans verk finner under rubriken *Zahme Xenien*.

Was auch als Wahrheit oder Fabel
In tausend Büchern Dir erscheint,
Das alles ist ein Turm zu Babel,
Wenn es die Liebe nicht vereint⁹

Vad än som sanning eller fabel
I tusen böcker mot dig träder
Är allt enbart ett torn i Babel
Om kärleken det ej omkläder

Mina damer och herrar – den som söker överblicka de tusentals böcker som skrivits om Goethe får verkligen emellanåt upplevelsen av att detta är ett ”torn i Babel”! Hur mycket bra och grundligt, men också sällsamt och oredigt, oförståndigt och obegripligt har inte sagts bara om Goethes Faust! Det finns idag inte bara filologiska, litteraturhistoriska och filosofiska kommentarer till Goethes *Faust* – det finns också kommentarer som betecknar sig som ”kabbalistiska” utläggningar. En sådan kommentar har till exempel *Louvier* givit i två skrifter: *Sphinx locuta est* och *Goethe als Kabbalist in der Faust-Tragödie*. Han vill övertyga oss om att Faust är skriven i ett slags chifferskrift; att varje ord och varje scen i sig döljer en hemlig bibetydelse, och att verket förblir en bok med sju insegel om vi inte har nyckeln till denna chifferskrift. Jag plockar bara ut ett enda, särskilt krasst exempel ur *Louviers* tolkningar. Ni minns de ord som den döende Valentin riktar till sin syster Gretchen:

Du fängst mit Einem heimlich an,
Bald kommen ihrer mehre dran,
Und wenn Dich erst ein Dutzend hat,
So hat Dich auch die ganze Stadt.

Först börjar det i smyg med en,
Så kommer det alltflera sen.
Ett dussin har dig, du blir van
och står till tjänst åt hela stan.¹⁰

Dessa ord framstår som tydliga – och vi trodde vi förstod dem. Men *Louvier* upplyste oss om att vi inte alls förstod dem. Jag själv hade, innan jag läste *Louvier*, inte uppfattat den hemliga meningen – även om det just för mig borde ha legat nog så nära till hands att finna samma lösning. Ty det handlar här, försäkrar oss *Louvier*, endast skenbart om Gretchen. I själva verket handlar passagen om Kants *kategorilära*. Kants kategoritabell börjar med en – i toppen av den står mycket riktigt *enhetsbegreppet* – och sedan tillkommer snart nya, och detta upphör inte förrän *ett dussin* uppnåts och hela kategoriernas tolvtal uttömts.¹¹ Mina damer och herrar, vi skrattar åt sådana utläggningar och vi skrattar med all rätt. Men vi bör inte undanhålla för oss själva att de också har en mycket allvarlig och farlig sida. Genom dem förframligas vi nämligen från Goethes verk: och *Faust* såsom *konstverk* lider därmed skada för oss. Gentemot allt detta utläggningarnas skarp- och djupsinne, som emellanåt blir till total desorientering, återstår oss ingenting annat än att uteslutande hålla oss till verket självt och låta det påverka oss utifrån sitt ojämförliga, ur-poetiska inre värde.

Den unge Goethe skrev en gång en dikt som han gav titeln ”Kännaren” – i de samlade verken står den under titeln: *Kännare och entusiast*. Här bespottas i mycket grov ton de som tror att de bästa konstkännarna är de som förblir svala, nyktra och kritiska gentemot konstverket. Ett sådant kännarskap vill vi inte sträva efter här: ”Det bästa vi har av historien, är den entusiasm den väcker”.¹² Också detta är en formulering av Goethe – och den gäller i särskilt hög grad när vi har att göra med litteratur- eller konsthistoria.

Men i hur stor utsträckning Goethes *diktning* än är det väsentliga för oss och måste förbli vår översta och högsta *estetiska* måttstock, så är den ändå inte det *enda* perspektivet som vi kan anlägga på Goethes verk – Goethe ställde sig en gång på sin ålderdom frågan om vad hans verk sett i sin helhet hade för betydelse för den unga generationen, och särskilt för de unga tyska diktarna. Och han försökte ge svaret i en märkvärdig liten uppsats som han försåg med rubriken ”Ett ord till unga diktare”. Han förklarar här att han som diktare inte velat skapa någon *skola* och att han inte i egentlig mening varit någons *läromästare*.

Ett ord till unga diktare

Vår läromästare är den under vars ledning vi ständigt övar oss i en konst och som i takt med att vi allt eftersom uppnår färdighet, gradvis meddelar de grundsatser utifrån vilka vi i vårt handlande säkrast når det efterlängtade målet. I sådan mening har jag aldrig varit någons *läromästare*. Om jag emellertid vill uttala vad jag har varit för tyskarna över huvud, och de unga tyska diktarna i synnerhet, så får jag väl benämna mig deras *befriare*; ty de har i mig blivit varse att, liksom människan lever inifrån och ut, också konstnären måste verka inifrån och ut,

i det att han, hur han än betar sig, alltid bara för fram sin individ i dagen.¹³

Fortfarande såg Goethe detta som sitt livs och sin konsts egentliga mening och uppdrag:

Den som lärt sig förstå mina skrifter och mitt väsen över huvud – sade han ett år före sin död i ett samtal med kansler von Müller – kommer i alla fall att behöva erkänna sig ha vunnit en viss inre frihet.¹⁴

Denna formulering är så sann att man också kan vända på den – den som *inte* har erfarit denna inre befrielse genom Goethes verk kan inte heller säga att han verkligen förstått Goethe.

Häri ligger det själsligt *lyckliggörande* som strömmar ur Goethes skrifter och som överskrider deras rent konstnärliga verkan. Som konstnär är Goethe utan tvivel stor i allmänhet, men här står han inte ensam; han är inte den ende och han är kanske inte den störste. Hans konstnärskap är i all sin storhet underkastat vissa gränser. Han är ojämförlig som *lyriker*, men som dramatiker nådde han helt säkert aldrig upp till Shakespeare eller de stora grekiska tragödem. Enligt min känsla utgår dock från ingen annan diktare en sådan *själslig* befrielse som från honom.

Förvisso upplever vi, om vi håller oss inom den tyska litteraturrens krets, en ande som *Lessing* som *befriande*. *Lessing* är emellertid en befriare bara på vissa områden. Han befriar från teologisk dogmatik och trångsynthet eller från reglerna för en fast konventionell smak. Goethe däremot verkar som helhet, som *totalföreteelse* i sin diktning, sitt tänkande och sin forskning, befriande – och den som erfarit denna hans verkan kan aldrig glömma den.

Man förebrådde Goethe för att inte tillräckligt ha tagit del i den tyska frihetsrörelsen 1813. Till sådana förebråelser brukade han replikera att var och en måste verka på sin plats, och att *hans* mission inte hade varit kampen för politisk befrielse utan för andlig befrielse av tyskarna. För detta gjorde han sig emellertid förtjänt av nationens tack lika väl som någon av frihetskämparna från 1813.

Ihr könnt mir immer ungescheut – Wie Blücher'n Denkmal setzen

Vom Franzen hat er euch befreit – Ich von Philisternetzen.

Ni kan fortfarande utan fruktan – Likt över Blücher¹⁵ resa mig ett monument

Han befriade er från fransosen – Jag från filistrarnas nät¹⁶

Från filistrarnas nät ville Goethe befria; från själsligt tryck, själslig trångsynthet och fångenskap, inskränkthet och fördom – och det såg han som meningen med sitt livsverk.

Betraktelsesätt: Syntes av den "biografiska" betraktelsen och betraktelsen av "andens historia"

Den *biografiska* betraktelsen måste bilda utgångspunkt för varje uppfattning och framställning: ty Goethes *verk* är oupplösligt förbundet med hans liv. Han betecknade själv hela sitt verk som

endast *brottstycken av en stor konfession*.¹⁷ Utan denna *livshän-syn* kan inget äkta konstverk uppstå enligt honom. Goethe avvisade alltid förtretat alla tillvitelser om att ha "diktat" något som inte vällt fram ur hans eget liv: "*Poesins innehåll är det egna livets innehåll*."¹⁸

Till Eckermann, 14.3. 1830

Att skriva krigssånger, sittande i ett rum, det skulle ha klätt mig! Ute i lägret, där man om natten hör de fientliga förposternas hästar gnägga, det hade jag funnit mig i. Men det var inte *mitt* liv och *min* uppgift... Jag, däremot som inte är någon krigisk natur och saknar varje spår av kritiskt sinne, jag skulle som krigsdiktare tvingats anlägga en mask som passat mitt ansikte bra illa. I min poesi har jag aldrig varit tillgjord. Vad jag inte genomlevat, vad som inte bränt mig i fingrarna, har jag heller inte omsatt i dikt eller tal. Kärleksdikter gjorde jag bara när jag var förälskad. Hur skulle jag ha kunnat skriva hatets sånger utan hat! Och, oss emellan hatade jag inte fransmännen, även om jag tackade Gud när vi blev dem kvitt. Hur skulle jag, som endast tillmäter två ting betydelse, kultur och barbari, kunna hata ett folk som måste räknas till de mest kultiverade på jorden, och som jag har att tacka för en så stor del av min egen bildning.¹⁹

Men även om all Goethes diktning strömmar ur hans eget *liv* så *stannar* den inte *kvar* inom detta område. Det finns en ytterst märkvärdig *växelförbindelse* mellan Goethes självhistoria och den *tyska bildnings- och idéhistorien*. Vi ska diskutera detta märkvär-diga samband med hjälp av två viktiga *exempel*, som tillhör olika livs- och bildningsepoker hos Goethe.

I) Ungdomstiden – Strassburg – Den nya natur- och landskapskänslan – kärleken till Friederike

Nu kommer ett nytt *språk* och en ny lyrisk *stil* Goethe till del. Han söker inte, han trevar inte: allt finns där i *ett* slag. Alltsammans är helt och hållet *ögonblickets* skapelse och det tycks *bundet* till detta *enda* ögonblick: till detta unika lyckliga livsmoment. Det är som ett första glädjrop från Goethes sida, en Goethe som först nu har *funnit* sig själv, *funnit* naturen, *funnit* kärleken. Ta bara ett av dessa rop:

Wie herrlich leuchtet mir die Natur!
Wie glänzt die Sonne, wie lacht die Flur!
Es dringen Blüten aus jedem Zweig
Und tausend Stimmen Aus dem Gesträuch.
Und Freud und Wonne aus jeder Brust.
O Erd, o Sonne, o Glück, o Lust!
O Mädchen, Mädchen, wie lieb ich Dich!
Wie glänzt Dein Auge, wie liebst Du mich!

Hur härligt lyser inte vår natur!
Hur skiner inte solen, skrattar ängen!
Blommor springer fram på varje kvist
Och tusen röster ur buskarnas snår.

Och glädje och sällhet ur varje bröst.
O jord, o sol, o lycka, o lust!
O flicka, flicka, hur jag älskar dig!
Hur glänsar inte dina ögon, att du älskar mig!

–

So liebt die Lerche Gesang und Luft,
Und Morgenblumen den Himmels Duft,
Wie ich Dich lieb mit warmem Blut,
Die Du mir Jugend und Freud und Mut
Zu neuen Liedern und Tänzchen gibst. –
Sei ewig glücklich, wie Du mich liebst.

Så älskar lärkan sång och luft,
Och morgonblommor himlens doft
Som jag dig älskar med varmt blod
Du som mig ungdom, fröjd och mod
Till nya sånger och danser ger. –
Var för alltid lycklig, om du älskar mig.²⁰

Mina damer och herrar! Om ni hör dessa verser tänker ni kanske: detta är vackert, detta är äkta, detta är djup och sann känsla: *men vad däri är nytt?* Har inte kärleken talat så i *alla* tider? Och har inte var och en av oss en gång upplevt ungdomen och våren på detta sätt? Det är utan tvivel sant – och ändå hade sådana toner som hörs i de första Sesenheimersångerna aldrig tidigare hörts i den tyska lyriken. Ty en så fri, rättfram och okonstlad artikulation av känslan skulle man inte ha betraktat som *konst*. ”Konst” skulle vara något annat och mer konstrikt. Den fick inte vara så enkel, rättfram och naiv; i den skulle det förfinade uttrycket, den bildade smaken tala. Också här blev Goethe en *befriare* – genom honom lärde den tyska konsten att konstnären inte skapar utifrån fasta smaknormer, utan att han måste verka från sitt inre, ”i det att han, hur han än betar sig, alltid bara för fram sin individ i dagen”.²¹ Man måste gå mycket långt, flera århundraden tillbaka i lyrikens och världslitteraturens historia, för att finna dikter som haft en lika stark och djup verkan på en nations hela andliga liv som dessa Goethes dikter till Friederike Brion. Endast *Dantes* ”*Vita nuova*” – ett verk som tillkom nästan 500 år före Goethes Strassburgsvistelse, i slutet av 1200-talet – låter sig, tycks det mig, i detta avseende jämföras med Goethe. I detta verk bringar Dante den italienska lyrikens nya stil, ”*il dolce stil nuovo*”,²² till fulländning. Och denna fulländning betyder samtidigt en fullständig återskapelse, en ny födelse för det italienska språket. Först nu lyfts det italienska språket upp till sin sanna andliga nivå; först nu blir det moget att uttrycka det väldiga tankeinhåll som *Dantes Divina Comedia* innesluter. Utan det *lyriska* språket från *Vita nuova* skulle Dante inte ha kunnat skapa sin stora världsdikt (*Divina Comedia*). Och lika lite skulle *Faust* vara tänkbar utan det nya språk som Goethe första gången fann i de rättframma och enkla Sesenheimersångerna. Men *efter* att detta språk blivit funnet kunde det aldrig mer försvinna ur den tyska lyriken. Varje stor tysk lyriker har sin *egen* ton som tillhör bara honom; med ändå fortsätter *samma ton verka* som Goethe fann den gången. Vi finner den från och med nu i genklanger eller efterklanger hos samtliga stora lyriker och i alla tidsepoker – hos Eichendorff, hos Heine,

hos Mörike, hos Storm, hos Rilke, hos Hofmannsthal. Goethe ville bara uttrycka *sig själv*; han tänkte inte på någon verkan utåt; men han skapade därmed ett nytt organ, en skapande kraft för all kommande poesi.

II) Den andra stora vändningen i Goethes liv: vägen till Italien

Otillfredsställelsen med förhållandena i Weimar, det kvävande i ämbetsmannavärvet, poesiskapandets utsining – och sedan det plötsliga beslutet; ”hijran” till Italien, frigörelsen från allt som begränsat och ansatt honom. I smyg lämnar han Weimar; endast hertigen känner till hans beslut; till och med för de närmaste vännerna, till och med för fru von Stein förblir det en hemlighet. Den 3 september 1786 anträder han sin italienska resa. Man har ofta kritiserat denna resa, och det finns litteraturhistoriker som sagt att det hade varit bättre om Goethe stannat i Tyskland och behandlat tyska ämnen i stället för att fly till Italien. Men detta är ett fåfängt och kortsiktigt omdöme, ty bortsett från att vi då inte skulle ha haft tillgång till några av de vackraste skaldestyckena – som *Iphigenie*, *Tasso* och *Pandora* – så var det vid denna tidpunkt inte reflektion eller långsamma överläggningar som rådde – ett inre *tvång* var i verket: det som Goethe benämnde som sin ”demon”.

I Goethes liv återkommer gång på gång den här typen av flykt, ett brytande av bindningar som blivit honom outhärdliga – det är rentav ett typiskt drag.

Jag... låter nu min far hållas. Varje dag försöker han alltmer isolera mig i stads- och civilförhållanden, och jag låter det ske. Så länge det ännu finns kraft i mig: ett ryck! Och alla de sjuflätade repen är itu.²³

Så var det också denna gång – han kände sig som Simson, vilken sliter sönder de senor han är bunden med.²⁴ Och nu kommer den nya stora återuppståndelsen: den *italienska* ”renässansen”, ”*upp-täckten av antiken*”.

Han *återfinner* sig själv. ”Jag har i denna ett-och-ett-halvtåriga ensamhet åter funnit mig själv – men som vad? Som konstnär!”²⁵ Så till den grad hade detta centrum glidit bort från honom, att han nästan förundrades över att åter finna sig själv som konstnär!

Som en annan, nästan som en främling, återvänder han – djupt isolerad och olycklig. Ännu i hög ålder sade han en gång att sedan han lämnade *Rom* hade han egentligen inte upplevt någon lycklig stund mer.²⁶

Från det formrika Italien var jag åter hänvisad till det gestaltlösa Tyskland, till att byta en klar himmel mot en dyster; mina vänner bringade mig till förtvivlan i stället för att trösta mig och sedan åter dra sig tillbaka hem till sitt. Min hänförelse över avlägsna, knappt bekanta föremål, mitt lidande, min klagan över det förlorade, tycktes såra dem; jag saknade allt deltagande, ingen förstod mitt språk.²⁷

Nu möter emellertid Goethe det stora undret. Han finner trots allt, där han inte anat det, den nya vän som börjar förstå hans språk, som gemensamt med honom bygger upp antikens nya värld, den ”klassiska” diktningens nya värld. Detta skedde i själslig förening med *Schiller* – men Schiller *själv* måste härvid bli en *annan*.

Det är märkvärdigt att tänka: om inte Goethe hade funnit mod för resan till Italien, om han inte hade brutit sig loss från de kedjor som höll honom kvar i Weimar – så skulle inte bara *hans* öde, utan också Schillers öde och *hela den tyska idéhistorien* ha blivit en *annan*. Schiller skulle *utan* Goethe inte ha kunnat fullborda steget från *Rövarna* och *Carlos* till *Wallenstein* eller till breven om människans estetiska fostran. Han har här Goethe att tacka i lika hög grad som Kant. Vad som föreföll vara ett helt och hållet individuellt moment på Goethes livsväg blir till ett alldeles *avgörande* moment för den tyska andens *allmänna* utveckling. Den tyska anden och Goethe framträder på detta vis *som förenade och sammanflätade genom ett gemensamt öde* – de är så att säga *solidariska*.

På *detta* sätt har Goethe utövat verkan på den tyska bildningen. Det är ett förhållande av helt *annat* och betydligt *mer märkvärdigt* slag än hos de andra stora andarna från den klassiska litteraturepoken. De flesta av dessa – Klopstock, Lessing, Herder – går *planmässigt* till väga: de ställer bestämda krav, de försöker uppfylla dessa krav och därigenom visa andra vägen.

Så här går Klopstock till väga, enligt vad *Dilthey* säger i sin vackra uppsats om *Lessing*:

Den största litterära händelsen vid mitten av århundradet, messiaden, är vad som bäst karakteriserar den beklagliga omogenheten i det tyska tänkandet och känslan: en gymnasist formulerade en plan och påbörjade en dikt i vilken duktiga och allvarsamma män fann ett uttryck för sin världs- och människoåskådning.²⁸

Faktum är att Klopstock formulerade planen till ”Messias” redan som elev på gymnasiet i Schulpforta, och sedan genomförde han långsamt de enskilda delarna av dikten efter denna plan.

Lessing går till väga på samma sätt. I ”Litteraturbrevens”²⁹ underkastar han det bestående en skarp kritik; han uppställer nya regler för den litterära smaken. I dramaturgin söker han, i anslutning till Aristoteles, att bestämma dramats väsen, för att på detta sätt bygga upp en *tysk nationalteater*, och sedan tar han själv i *Emilia Galotti* itu med att bygga upp en tragedi efter denna förebild.

Helt annorlunda än Lessings är *Herders* förfarande. Hos honom tycks allt som skrivs vara direkt sprunget ur ögonblickets ingivelse och bryta fram plötsligt och våldsamt. Och ändå härskar också här *i det hela* en sträng plan.

Ingenting sådant återfinns hos Goethe. Också han är, ju äldre han blir, mer och mer intresserad av *pedagogiska frågor* och ger i sina dikter från ålderdomen sådana reflektioner spelrum – det räcker med att tänka på den ”pedagogiska provinsen” i *Wilhelm Meisters vandringår*. Också han vill vara *sitt folks uppfostrare*. Men som *diktare* kan han inte bli uppfostrare, han kan bara gestalta utifrån den *egna* normen. Han vill inte vara ”läromästare”, bara befriare, ty hans skapande sker omedvetet. Han var tvungen

att *betrakta* denna gåva *helt och hållet som natur*; den framträdde ofrivilligt, ja *mot hans vilja*. De undersköna dikterna från ungdomstiden, *Werther* – allt detta gestaltade han, säger han, ”som en sömngångare”,³⁰ utan ett schema för helheten eller någon föregående utarbetning. Ofta fann han dikterna på morgonen på sitt bord. I denna innebörd sade Goethe en gång att *han* inte skapade sina dikter utan att hans dikter skapade *honom*.³¹

Och ändå har ingen av Klopstocks eller Lessings skapelser ens avlägset gripit så djupt i det tyska själslivet som *Werther*, *Goetz* eller senare *Iphigenie*, *Tasso* eller *Faust*. Här dominerar inte ett direkt och medvetet ingripande och verkande som omgestaltar det tyska själslivets form, utan ett betydligt märkvärdigare och svårare förhållande – det är en sorts ”företablerad harmoni”.³²

I Goethes eget liv blir omedvetet de djupaste krafterna och tendenserna i den allmänna europeiska idéhistorien och det nationella andliga livet verksamma – han är den förste som lyfter upp dem i ljuset för det allmänna medvetandet, ger dem deras bestämda form och allsidiga verkan.

Vi ska emellertid här beakta detta förhållande bara i den mån det framställs i *Goethes ungdomsutveckling*. Därmed inställer sig frågan: har vi en *rätt* till sådan isolering? Vi måste se Goethes liv, diktande och verkan som en *helhet*, för att verkligen förstå det. Får vi lyfta ut en bestämd, om än aldrig så viktig *tidsperiod*? Och om vi lyfter ut den, varför ser vi inte ”Goethe i hans *fulländade period*” (Otto Harnack)?

Men ungdomen är *löftets* period, och löftet är *mer än fulländningen*. Två punkter kan således här ge svar:

1) Goethe själv såg sin ungdomsperiod som ”symbolisk”, som representativ för *hela* hans liv. Perioden 1770-1775 upplevde han själv som sitt andliga och poetiska genombrott. Den gav hans liv och diktning dess avgörande form.

Vad uppstod inte under denna period 1770-1775? *Lyrikens* första blomning – sångerna till Friederike, dikterna till Lilly; av dramerna *Götz* – senare *Clavigo* och *Stella*, grunderna till *Egmont*; en räkka av de härligaste dramatiska utkasten – *Caesar*, *Mahomet*, *Sokrates*, *Prometheus*;³³ *satirer och fastlagsspel* – *Satyros*, *Pater Brey*, *Das Jarhmarktsfest zu Plundersweilen*; och slutligen: *Werther* och *Urfaust*. (Något *större* åstadkom Goethe aldrig. Hans tänkande, hans forskning, hans livserfarenhet, hans praktiska verksamhet – allt det vidgades och fördjupades ständigt, men som *diktare* kunde Goethe inte växa förbi *Werther* och *Faust* – slutscenen i *Urfaust*, fängelsescenen på prosa, är det väldigaste, djupaste, mest omskakande som vi besitter av Goethe.)

Så här upplevde Goethe det själv, när han blickade tillbaka på ungdomsåren:

Som bekräftelse på inre självständighet fann jag min talang att producera – den lämnade mig sedan några år inte ett ögonblick; vid varje tidpunkt kunde man kräva av mig vad man ville; jag var alltid beredd och flink.³⁴

2) Och vad som kännetecknar Goethes ungdom är inte bara *intensiteten och djupet* i den poetiska känslan, utan redan den häpnadsväckande *bredden* i hans syn på världen. ”En vid värld och ett rikt liv”³⁵ – allt det återfinns också här, i en omfattning som för en 20-25-åring är häpnadsväckande. Goethe själv förundrade sig senare över detta, och han förklarade det med att världen är

given de verkligt produktiva naturerna så att säga ”genom anticipation”.

Jag skrev min *Goetz von Berlichingen* – säger han till Eckerman – som ung man på tjugutvå och förvånades tio år senare över sanningen i min framställning. Som bekant hade jag varken upplevat eller sett något liknande och måste följaktligen ha kommit i besittning av kunskap om mångahanda mänskliga tillstånd genom anticipation.³⁶

I denna mening låter det sig sägas, att den unge Goethe trots allt i viss mening är *hela Goethe*: allt vad som senare i Goethes liv kommit att veckla ut sig, föreligger här redan i sin kärna. Hans livsbyggnad reser sig visserligen hela tiden vidare och högre i luften och tillåter en allt vidare *överblick* – men fundamentet, basen, lades i *ungdomen*.

Noter

1. Ovanstående är Cassirers egenhändiga beteckning och datering för den första föreläsningen, hämtad från hans universitets-*diarium* om ”Den unge Goethe”, Høstterminen (svenska i original) 40/41. [Förelagan till översättningen är hämtad ur den kritiska utgåvan av Ernst Cassirers efterlämnade texter. Delvis har Cassirers original kvar manuskriptets karaktär, med inkonsekvenser kring hänvisningar, ofullständig interpunktion och en styckeuppdelning som ibland gör läsningen hackig. För tidskriftens sammanhang har detta i viss mån åtgärdats i syfte att underlätta läsningen, och av samma skäl har även de delar av notapparaten strukits som återger Cassirers randanteckningar till och alternativa versioner av delar av texten. När inte annat anges härrör kvarvarande noter från utgivaren. Ö.a.]
2. Rektor vid Göteborgs universitet vid denna tid var Curt Weibull (1886-1991). Weibull var 1927-1953 professor i historia i Göteborg och 1936-1946 rektor för universitetet. Han författade bland annat olika skrifter om drottning Kristina av Sverige.
3. På vårterminen 1936 höll Cassirer en offentlig föreläsning i Göteborg på temat ”Die Idee der inneren Form in Goethes Dichtung und Naturanschauung”.
4. Se Wilhelm Scherer: ”Goethe-Philologie”, i *Im neuen Reich*, 1877, band 1, s. 161-178, omtryckt i *Aufsätze über Goethe*, Berlin 1886, s. 1-27.
5. Cassirer deltog som student i olika kurser hos huvudföreläsare för Goethefilologin, bland andra Woldemar Freiherr von Biedermann, Hermann Grimm, Max Freiherr von Waldberg och framför allt hos Erich Schmidt i Berlin, hos vilken han fullföljde fem kurser. Cassirer blev 1895 registrerad som medlem i Goethe-sällskapet.
6. [*Goethes Werke*. Hrsg. im Auftrage der Grossherzogin Sophie von Sachsen. 133 band i fyra avdelningar. Weimar 1887-1919. Weimarer Ausgabe. Här och fortsättningsvis betecknad ”WA”. Ö.a.] Cassirers exemplar av WA innehas av Yale Beinecke Rare Book and Manuscript Library.
7. Det tyska ordet är här Liebhaber, som kan ha både bemärkelsen ”nybörjare”, ”beundrare” och ”älskare”. Ordet ”amatör” har ursprungligen alla dessa betydelser. Ö.a.
8. Se Goethe: *Zahme Xenien*. III. I WA band 3, s. 243, rad 226-229.
9. Se Goethe: *Zahme Xenien*. III. I WA band 3, s. 279, rad 728-731.
10. Se Goethe: *Faust*, rad 3735-3739 [sv. övers. av Britt G. Hallqvist, *Faust*, Natur & Kultur, 2000, del I, s. 152].
11. Denna utläggning återfinns i Louvier: *Sphinx locuta est*, band 1, s. 345-347.
12. Se Goethe: *Maximen und Reflexionen*, 1907, nr 495, s. 107.
13. Goethe: ”Ein wort für junge Dichter”. I WA, band 42.2, s. 106.
14. Goethe till Kansler von Müller 5 januari 1831, i *Goethes Gespräche*, nr 2907, band 4, s. 318.
15. Gebhard Leberecht von Blücher (1742-1819) var enligt *Nationalenzyklopedin* preussisk militär, utmärkte sig i fälttåget mot Frankrike 1792-93 och blev generalmajor 1794. Han stred vid bland annat Bautzen 1813. Vid Leipzig samma år ledde han den schlesiska armén och befordrades till marskalk. Ö.a.
16. Se Goethe: *Zahme Xenien*. VII. I WA, band 5.1, s. 103, rad 289-292.
17. Se *Dichtung und Wahrheit*, del 2, bok 7. I Loeper [*Goethes Werke*. Nach den vorzüglichsten Quellen revidierte Ausgabe. Med en inledning och anmärkningar av G. Von Loeper. Första till fjärde delen. Berlin: Gustav Hempel [1879]. (= *Goethes Werke*. Tjugonde till tjugotredje delen.) Här och fortsättningsvis betecknad ”Loeper”. Ö.a.], band 21, s. 65 (WA, band 27, s. 110).
18. Se Goethe: ”Ein wort für junge Dichter”. I WA, band 42.2, s. 107.
19. Se Goethe till Eckermann 14.3.1830, i *Goethes Gespräche*, nr 2797, band 4, s. 236 [sv. övers. av Algot Ruhe, genomsedd och bearbetad av Margaretha Holmqvist, *Samtal med Goethe under hans sista levnadsår*, Natur & Kultur, 1961, band II, s.449].
20. Se Goethe: ”Mayfest”. I Morris [*Der junge Goethe*. Neue Ausgabe in sechs Bände besorgt von Max Morris. Leipzig 1909-1912. Här och i det följande betecknad ”Morris”. Ö.a.], band 2, s. 60f. Med överskriften ”Mailed” i WA, band 1 s. 72f, rad 1-12, 21-35.
21. Se Goethe: ”Ein wort für junge Dichter”. I WA, band 42.2, s. 106.
22. Denna fras ur Dante: *Purgatorio*, canto xxiv, rad 57 (i *La Divina Comedia*) används som beteckning för stilen hos en grupp italienska diktare från 1200- och 1300-talen, vilkas dikter hyllade kärleken och kvinnorna. Härtill räknas Dantes dikter till Beatrice i *Vita nuova*.
23. Se Goethe till Kestner. 15 september 1773, i Morris, band 3, s. 54 (WA, avd 4, band 2, s. 104).
24. Anspelning på Domarboken 16:7-10.
25. Se Goethe till Herzog Carl August. 17 och 18 mars 1788. I WA, avd 4, band 8, s. 357.
26. Se Goethe: ”Geschichte meines botanischen Studiums”. I WA, *Naturwissenschaftliche Schriften*, band 6, s. 131.
27. Se Goethe: ”Schicksal der Handschrift”. I WA, avd. 2, s. 131.
28. Dilthey: *Das Erlebnis und die Dichtung*, 2:a upplagan, 1907, s. 7.
29. [Sannolikt en anspelning på tidskriften ”Briefe die neueste Literatur betreffend” (Brev angående den nyaste litteraturen, 1758-65), i vilken Lessing formulerade sina idéer om litteraturen. Ö.a.]

30. *Dichtung und Wahrheit*, bok XIII, Loeper, band 22, s. 132.
31. Se Bernays "Einleitung" i Hirzel [*Der junge Goethe. Seine Briefe und Dichtungen von 1764-1776. Mit einer Einleitung von Michael Bernays*. 3 delar. Leipzig: Salomon Hirzel 1875. Här och i det följande betecknad "Hirzel". Ö.a.], del 1, s. LVII.
32. Leibniz' teori om förhållandet mellan själ och kropp respektive mellan mål och verkande orsaker. Till illustration för denna teori valde Cassirer för sin Leibnizutgåva ut en text från 1696 ("Extrait d'une Lettre de M. D. L. Sur son Hypothese de philosophie..."), i *Philosophische Schriften*, band 4, s. 500-503), som han försåg med överskriften "Zur prästabilierten Harmonie" (i *Hauptschriften*, band 2, s. 272-275). Däri (s. 273f) förklarar Leibniz, att denna harmoni går ut på att båda substanserna från skapelsens början genom gudomlig, förutseende konstfärdighet bildats på ett så fullkomligt och reglerat vis och med så stor noggrannhet, att de genom att bara följa sina egna, i sina väsen liggande lagar, ändå står i ömsesidig samklang med varandra: precis som om det mellan dem fanns ett ömsesidigt inflytande, eller som om Gud alltjämt vid sidan av sin allmänna medverkan också lade hand vid verket i det enskilda. I Goetheföreläsningarna använder Cassirer beteckningen *företablerad harmoni* i betydelsen en "gemensam uppgift". Se Cassirer: "Einleitung", i Leibniz: *Hauptschriften*, band 2, s. 86f. Den [tanken om företablerad harmoni] innebär varken mer eller mindre än *kravet* att det ska finnas en allmängiltig och övergripande *lag*, som på likartat vis härskar över de olika individernas medvetandehåll och gör dem jämförbara sinsemellan. Enheten hos en i sig bestående *värld* av kroppsliga objekt har försvunnit; i dess ställe träder en gemensam regel, som gäller för alla subjekt.
- Översättning från tyska av Mats Leffler. Originalets titel: "Goethe-Vorlesungen 1940-1941. Der Junge Goethe. Erste Vorlesung: Einleitung – Goethe als 'Befreier' 2.X.40". I *Nachgelassene Manuskripte und Texte*, band 11, Felix Meiner Verlag. Tack till förlaget för rättigheterna att publicera texten i svensk översättning.
33. Goethes utkast till dramerna *Caesar*, *Mahomet* och *Prometheus* återfinns under dessa titlar i WA, men Sokratesdramat kom aldrig längre än till planeringsfasen, som bland annat dokumenteras i de med "Phädon" rubricerade anteckningarna (WA, band 37, s. 102-106).
34. Se *Dichtung und Wahrheit*, del 3, bok 15. I Loeper, band 22, s. 181 (WA, band 28, s. 311). "När jag alltså såg mig om för att få min självständighet bekräftad, fann jag som den säkraste basen för den samma min talang att producera. Den lämnade mig sedan några år inte ett ögonblick; vad jag i vaket tillstånd varseblev på dagen, utvecklades till och med inte så sällan nattetid i regelbundna drömmar, och när jag slog upp ögonen, framträdde för mig antingen en förunderlig ny helhet, eller en del av en helhet som redan förelåg. Vanligtvis skrev jag allt i det tidigaste dagsljuset; men också på kvällar, ja i djupa natten, när vin och sällskap fick livsandarna att stiga, kunde man kräva av mig vad man ville; så länge det fanns en anledning som hade någon karaktär, så var jag beredd och flink."
35. Se Goethe: "Gott und Welt". I WA, band 3, s. 71.
36. Se Goethe till Eckermann 26 februari 1824, i Goethes *Gespräche*, nr 2230, band 3, s. 79-80 [sv. övers. band I, s. 86]. På samma sätt sade Goethe om Lord Byron att världen var genomskinlig för denne, och möjlig att framställa på antecipationens väg.
37. Se Goethe: till Lavater. 20 september 1780. I WA, avdelning 4, band 4, s. 299, rad 9-10.
38. Se Goethe: till Lavater. 20 september 1780. I WA, avdelning 4, band 4, s. 299, rad 9-18.